

Jørgen Bæk Simonsen: *Islam med danske øjne. Danskeres syn på islam gennem 1000 år. Akademisk forlag 2004. 215 sider.*

Tiden har ikke stået stille, siden Jørgen Bæk Simonsens bog udkom. Mens denne anmeldelse skrives, er striden om Jyllandspostens famøse Muhammadtegninger så småt ved at klinge af, forhåbentligt, men først efter måneders heftig debat på alle medier. Det har givet stof til flere bøger om danskernes syn på islam gennem et halvt år – eller måske er der slet ikke grund til det, for meget af den helt aktuelle debat er i virkeligheden oldgammel og genkendelig fra den foreliggende bog.

Islam med danske øjne når særdeles vidt omkring, geografisk og især kronologisk, og JBS har fundet kilder og opdyrket problemstillinger, som meget meget få overhovedet anede eksisterede. Der ligger et stort og flot forskningsarbejde bag bogen, og så er den fængende og indbydende skrevet.

Det første af bogens otte kapitler leverer et kort, men præcist rids af de tidligste kristne reaktioner på islam, både i de mellemøstlige kirker og i Vesteuropa. Den bibelske baggrund er forståelsesrammen for alle de kristne teologer, og udgangspunktet er, at muslimerne nedstammer fra Abrahams trælkvind Hagar, mens jøderne og de kristne nedstammer fra ægtehustruen Sara. Da Sara blev med barn, fik hun jaget Hagar og sønnen Ismael ud i ørkenen, hvor Ismael skal blive som et vildæsel, og ”hans hånd skal være mod alle, og alles hænder skal være mod ham.” Udgangspunktet er altså tvetydigt. På den ene side nedstammer

både kristne og muslimer fra Abraham, på den anden side ligger der fra begyndelsen en modsætning mellem ægtehustruen og slavinden. JBS viser, hvordan de tidligste kristne teologer, som skrev om islam, lagde vægten forskelligt. Johannes Damaskeneren fra midten af 700-tallet gav trods sin fordømmelse en relativ afbalanceret beskrivelse af islam, også selv om han var overbevist om, at det var et kætteri inden for kristendommen. De græske teologer, der levede i kejserdømmet og ikke under muslimsk styre, kunne være mere uforsonlige. De skabte blandt andet billedet af Muhammad som epileptiker, der digtede åbenbaringer for at skjule sin sygdom for sin kone, og billedet af ham som voldelig og ekstremt optaget af sex. Det sidste, kunne man måske tilføje, virkede særlig stærkt, da det kom til Vesteuropa, hvor cølibatet og livet i seksuel afholdenhed var et religiøst ideal. Alle disse skrifter byggede på en form for studium af islam, ofte gennem Koranens tekst. En helt anden genre var apokalypserne, som regel udlægningen af Daniels profeti fra det Gamle Testamente, der skulle bevise, at islam var den sidste trussel inden det store dommedagslag, hvor verden skal gå under og Jesus komme igen og oprette sit tusindårsrige. JBS nævner ikke Gog og Magog, de store undergangsuhyrer fra Bibelen, som ellers blev en fast omskrivning for muslimer fra begyndelsen og frem.

Med det andet kapitel vender bogen sig mod Danmark. Med Harald Blåtands dåb omkring 965 blev den danske konge kristen, og danskerne måtte følge med, som det blev skrevet på den store runesten i Jelling. Det er tankevækkende, som JBS bemærker, at netop Jellingstenen i 1990-erne

blev det samlende nationale symbol på det danske pas. Aktuelle opfattelser kan kun forstås og begrundes historisk, også de politiske, også de religiøse. Med Haralds døb blev Danmark en del af det fælles, kristne Europa, og danskere deltog også i det første korstog, som erobrede Jerusalem blodigt i 1099. Selvom vi ikke har kilder til det, må det betyde, at danskerne også har haft kendskab til de almene kristne forestillinger om muslimer som troens fjender. Dem præsenterer JBS gennem fyldige citater fra pave Urban 2.s korstogsprædiken i 1095; uhyggelig læsning. JBS undrer sig over, at den store danske historiker Saxo fra omkring 1200 ikke skriver om den danske deltagelse i korstogene til Jerusalem. Det skyldes formodentlig, at Saxo var rabiat i sin nationalisme og hellere ville springe danskere over end at sætte dem sammen med tyskere og franskmænd. Til gengæld er Saxo ganske udførlig, når det drejer sig om de danske korstog i Østersøområdet mod de hedenske vendere. De ligger uden for JBSs ærinde med denne bog, men faktisk kan man få et strålende billede af danske stereotyper om muslimer i 1100-tallet ved at se på Saxos stereotyper om venderne. De går i store træk ud på det samme, sex, vold og blasfemi.

Med det tredje kapitel tager JBS fat i den danske folkekirkes store ikon, reformatoren Luther himself, der brød med den katolske kirke. Det er ikke nogen taknemmelig opgave, for Luther skrev så umanerligt meget, og det var ikke altid lige konsistent. JBS henviser til nogle af Luthers tyrkerskrifter og når frem til, at der egentlig ikke skete den store ændring fra katolsk til protestantisk tid i opfattelsen af islam. Det er rigtigt, for

Luther var forbløffende uoriginal og skrev af i lange baner fra spanske 1200-tals dominikanerinkvisitorer. Deres teologi kunne godt bruges, selv om Luther i øvrigt gjorde op med katolicismen. Men det er samtidig ikke helt rigtigt, fordi der kom i det mindste to nye aspekter til i den anti-islamiske polemik. For det første bør Luthers skrifter om islam nok læses sammen med hans skrifter om jøder og jødedommen, der blev mere og mere rabiate, som tiden gik. Blandt andet når Luther i nogle af sine skrifter – ikke alle, absolut – frem til en form for blodtænkning, at jøderne ikke kan blive rigtige og ordentlige kristne, for jødedommen ligger dem i blodet. På samme måde tvivlede han indimellem på, at det kunne hjælpe særlig meget at forsøge at omvende muslimer, og det er en ændring i forhold til de fleste i middelalderen. For det andet kunne islam nu bruges i kampen mod katolicismen. Det er interessant, at protestantiske teologer generelt beskyldte muslimerne for en næsten katolsk gerningsretfærdighed, nemlig at de mente af kunne vinde paradiset ved egne fortjenester, mens katolske teologer beskyldte muslimerne for en fatalisme, der udryddede den frie vilje, og som mindede voldsomt om protestanternes raske trang til at synde på nåden, for de var jo tilgivet på forhånd.

Det var Luthers store fortjeneste at gøre Riccolodo da Monte di Croces store islamafhandling fra ca. 1300 tilgængelig for det læsende vesteuropæiske publikum ved at oversætte den til tysk, som JBS nævner, og også at gøre Koranen tilgængelig i tysk oversættelse i 1543. Det fremgår ikke helt klart af JBSs bog, at der faktisk var tale om en oversættelse til tysk af den latinske oversættelse,

som Robert af Ketton havde lavet i Toledo i 1143 (og som JBS har nævnt tidligere i bogen). Det interessante ved den oversættelse er, at den er ekstrem polemisk, en ondsindet parafrase af Koranen mere end en egentlig oversættelse. Og at denne dårlige oversættelse slog an og blev udbredt i middelalderen, at den med Luthers oversættelse til tysk nåede langt ud over de lærdes rækker, og at den indtil 1698 var Vesteuropas eneste tilgang til Koranen, hvis man nu ikke lige kunne arabisk. Dens indflydelse kan dårligt overvurderes, og dens indflydelse har været ganske uheldig.

Med det fjerde kapitel når vi Oplysningstiden og Holbergs skrifter om historiens helte, til hvem han også regner Muhammad. Det er egentlig ganske forbløffende i forhold til de foregående tusinde år, hvor en sådan tanke ville have været fuldstændig umulig. Holberg var absolut ikke uden kritik af islam og af Muhammad som person, og åbenbaringerne mente han mest var opfundet til lejligheden, for at Muhammad kunne vinde sig magt. Alligevel tilkender Holberg islam stor alvor og betydning, fordi den så gennemført holder fast ved troen på én, almægtig Gud i modsætning til hedenskab og i modsætning til moderne filosofi – man mærker Holbergs skepsis over for Oplysningstidens ateistiske filosoffer. Holberg anerkender også, at Koranen opfordrer til god moral og har en række helt rigtige og gode bud. Man kan overveje, hvorfor Holberg egentlig placerer Muhammad blandt historiens store helte, når han nu mener, at profeten systematisk opfandt sine åbenbaringer. Der er nok to grunde. Muhammad bidrog til opdragelsen – civiliseringen – af de hedenske arabiske folk ved at forkynde monoteis-

men, og lige meget om han selv troede på den eller ej, betød det en udvikling, et fremskridt i menneskehedens historie – altså en typisk måde at tænke på for oplysningstiden. Den anden grund, som JBS ikke når at få med, er nok Holbergs store beundring for lovgivere, der skaber ro og orden. Det kendte han til fra sit samtidige Danmark, og det mente han også Muhammad havde bragt til araberne, og det havde gjort dem til en krigsmagt og en stor kultur.

JBS sammenfatter til sidst Holbergs store betydning som den, der begyndte at skrive om muslimer og islam på dansk, så alle kunne læse det, og på afbalanceret og diskuterende måde, der desværre ikke har fået nær så megen virkning på debatten i dag, som man kunne have håbet. Det er meget stof at hente i Holberg til opfattelsen af islam, også langt mere end JBS når at få med. Holberg, der selv havde været ved at blive fanget af muslimske pirater i Middelhavet, skrev også nogle fantastiske teaterstykker, hvor han drev tyk gæk med almuens frygt for islam. Da Peder Paars smadrer en kro på Anholt, fordi Peder Ruus har sluppet en vind, tror den enfoldige kone Gunhild, at tyrken eller paven er landet på øen – måske helt fra Læsø eller Skagen. Også her kunne man se nogle tankevækkende paralleller til i dag.

Det femte kapitel handler om en af de helt store, danske opdagelsesrejser, nemlig Carsten Niebuhr ekspeditionen til Yemen 1761-1767. Formålet var at undersøge Yemens natur og kultur, deriblandt de religiøse træk og forestillinger, som måtte være meget gamle, alt sammen for at forstå Biblens tekst bedre. Men undervejs skulle ekspeditionen også nøje optegne, hvad de stødte på af folkeliv.

De skulle bruge den lange skibsrejse til at lære sig ordentlig arabisk, og de blev omhyggeligt pålagt at opføre sig ordentlig, ikke vise mishag ved fremmede skikke, gå klædt som de lokale og holde sig fra enhver form for fornærmelse af muslimerne og deres tro. Resultatet blev spændende læsning. Niebuhr forklarede om mad, klæder, husenes indretning, kvindens stilling, som ikke var slet så undertrykt, som man normalt forestillede sig. Samtidig beskrev han de mange forskellige former for islam, som han traf på, og hvordan islamiske sekter og lovskoler adskilte sig fra hinanden. Hele tiden understregede han mangfoldigheden, og at man ikke skulle generalisere ud fra enkelte tilfælde. Flerkoneri var tilladt i islam, men i praksis levede næsten alle monogamt, og så videre. Med Niebuhrs rejsebeskrivelse, som vakte stor opsigt også internationalt, havde danskerne nu et afbalanceret førstehåndsindtryk muslimernes helt konkrete forståelse af islam.

Mens dette skrives, har Nationalmuseet i København været nødt til at spare forskningen næsten totalt væk på den etnografiske samling, der bygger på de senere store ekspeditioner til Mellemøsten og Centralasien, og som indeholder en af verdens største samlinger om arktiske kulturer. Tilbage bliver kun det særlig danske, og så er det jo endnu sværere at forstå andre kulturer. På mange måder var horisonten videre i Danmark for 200 år siden.

Det sjette kapitel handler om Grundtvig, der allerede i sin egen levetid blev taget til indtægt for forskellige opfattelser af teologi, politik, historie og nationalisme. Som med Luther gælder det, at Grundtvig skrev meget og, som JBS rigtigt frem-

hæver, udviklede sit syn gennem livet. Grundtvigs betydning i dag er ganske stor, dels som forbillede for hele højskolebevægelsen og dermed det særlige danske opfattelse af demokrati og folk, dels som ivrigt brugt argument for, hvad rigtig danskhed egentlig er. JBS fremdrager som vist den første i nyere tid en lang række citater og steder, hvor Grundtvig skriver om islamisk historie og, i mindre grad, om islam som religion. Med sin ufattelige belæsthed var Grundtvig vel orienteret, også i sin samtids tilgængelige islamiske kilder, og han blev den første, der gav danskerne et detaljeret billede af islamisk historie og for eksempel den første, der skrev udførligt om Jerusalems erobreren Saladin. Det vigtigste var imidlertid, at han forsøgte konsekvent at skelne mellem historie og religion. Derfor kunne han fremstille Muhammad som en stor statsmand og give et sobert rids af hans levnedsløb, fordi Grundtvig ikke sammenlignede Muhammed med Moses og Jesus, men med store hærførere og statsmænd igennem tiden. På samme måde understregede Grundtvig, at den islamiske historie ikke i sig selv var specielt voldelig og grusom, for det var alle krige, også de kristnes og jødernes i det Gamle Testamente. Grundtvigs syn på korstogene er ganske interessant. Det var et problem for ham, at de var paveledede, men bortset fra det var han egentlig ganske positivt stemt over for dem, fordi de forsvarede tro og civilisation og gav anledning til at øve heldedåd. Grundtvig skrev helt korrekt om den danske deltagelse i korstogene til Jerusalem, og de forsvandt ellers fuldstændig ud af den almindelige danske historieskrivning på det tidspunkt af mange grunde. Og Grundtvig foreslog, at danskerne

ikke deltog så talstærkt i de senere korstog til Jerusalem, fordi de var optaget af kampene i Østersøområderne mod de hedenske vendere, som blev opfattet som rigtige korstog. På mange måder var Grundtvig nået frem til det, som danske historikere har genfundet i de seneste tyve år, og som har været glemt i den mellemliggende periode. JBS har fundet vigtige sider af Grundtvig, som burde have større vægt i den nuværende debat om danskhed og islam, men som simpelthen ikke er alment kendte længere. Det er flot gjort.

I det syvende kapitel kaster JBS sig over de professionelle orientaler på universitetet og nævner med stor indfølelse nogle af deres vigtigste værker. Det bliver et opgør med Edward Saids angreb på det sene 1800-tals orientalisme, hvor JBS holder fast ved de videnskabelige resultaters gyldighed, også selv om nogle af professorerne var præget af den almene europæiske koloniale tankegang over for de østlige kulturer. JBSs helt er Johannes Østrup (1867-1938), der efter at have disputeret som 24-årig rejste til Orienten og studerede folkene selv. Hele livet fulgte Østrup levende med i Mellemøstens politiske og kulturelle forhold, og han understregede igen og igen, hvor tæt Mellemøsten og Europa var kommet hinanden. Det forklarede han med den moderne verden og dens globalisering – ingen helt ny tanke – men det skyldtes også hans konsekvente adskillelse af religion og historie. Islam antog forskellige former over tid og sted, og orientaleren var besjælet af samme form for rationalitet som europæeren, holdt han fast ved. Det gjorde han på baggrund af stor personlig viden, og JBSs fine citater fra Østrups værker er tankevækkende og en lise at

læse i en tid med en polariseret og ofte uforsonlig debat.

Det afsluttende ottende kapitel handler om det almene billede i Danmark af islam i de seneste år i Danmark. Fremskridtpartiets og Dansk Folkepartis holdninger er blevet udbredt i bredere og bredere kredse og er blevet mere og mere forsimplede og unuancerede. Huntingtons mærkelige ide om kulturernes evige og uforsonlige konfrontation henvises der nu til, som havde de noget på sig. JBS viser og imødegår disse holdninger stille og nøgternt, men de virker ekstra stærkt, når man lige har læst om Holberg, Grundtvig og Østrup og deres langt mere nuancerede og diskuterende holdning. Og hvis JBSs bog var udkommet i dag, ville det have været endnu mere grelt.

Islam med danske øjne bør læses af så mange som muligt, fordi den kort og koncist giver et indtryk af, hvordan danskerne gennem tiden har opfattet islam, og fordi den også viser, at der er mange andre måder at se tingene på end den, der er ved at blive den almindeligste i Danmark nu. Det er en bog, som bygger på et stort selvstændigt forskningsarbejde, men formidlet i klar tale. Og det er forhåbentlig bare begyndelsen. Med sin bog har Jørgen Bæk Simonsen lettet låget for et særdeles vigtigt forskningsområde, hvor der er masser af kilder og masser af stof, som næsten ingen kender noget til overhovedet. Og samtidig et stof, som ikke kun er af historisk interesse, men dagsaktuelt. Den historie, som styrer vores nutidige opfattelse af danskhed og af islam, er meget mere nuanceret, end vi normalt får fortalt. Forhåbentlig tager andre tråden op og fortsætter det fortjenstfulde arbejde, som Jørgen Bæk Simonsen har

begyndt, med at finde rødderne til vores opfattelse
af islam i dag.

Kurt Villads Jensen, lektor
Historisk Institut
Syddansk Universitet